

Yuqoslaviyaya, indiki üç ölkəyə səyahət

Rayon komsomol komitəsinin birinci katibi işlədiyim dövrdə Mərkəzi Komitə yanındakı Sovet Gəncləri Komitəsi xarici ölkələrə səfərlər təşkil edirdi. Nədənsə sosialist ölkələrinə getməyə həvəsim, demək olar ki, yox idi. Kapitalist ölkələrinə isə az sayda adamlar gedirdi və bu arealda inhisar komsomol Mərkəzi Komitəsinin işçilərinin əlində idi. Belə yazılmamış bir qanun var idi ki, guya onlar hamıdan savadlı və ağıllıdırlar, ölkəni onlar daha yaxşı təmsil etməyi bacarırlar. Əyalət adamlarına isə yuxarıdan aşağı baxırdılar, regionlar sırası əsgərlərin yaşadığı kazarma hesab olunurdu. Çox nadir hallarda rayonlardan irəli çəkilənlər ancaq təlimatçı vəzifəsi ilə kifayətlənməli olur, həmin pillədə isə “saqqallı uşaqlara” çevrilirdilər.

Yuqoslaviya sosialist ölkəsi adlansa da, əslində, kommunist cəbhəsinə daxil edilmirdi. SSRİ-nin başçılıq etdiyi blokdan hələ Stalinin dövründə uzaqlaşmış, Yuqoslaviya Kommunist İttifaqına “təftişçi” yarlığı yapışdırılmışdı. Ölkə rəhbəri İosip Broz Tito müstəqil siyasət yeritməyə çalışır, daha çox Qərbbə meyil göstərirdi. Ona görə də bu ölkəyə səfər mənim üçün maraqlı gəlirdi.

Moskvadan səfər edən komsomol fəallarından ibarət bütöv qatar Macarıstan ərazisindən keçməklə Belqrada gəlib çatdı. Biz tanış olmayan yeni bir aləmə düşmüşdük. Küçələrdə Qərb ölkələrində istehsal edilən gözəl minik maşınları şütüyürdü, hərdən bir gözə dəyən “Qaz-21” Volqa maşını antilopa sürüsünə qatılmış kərgədan təsiri bağışlayırdı. Ölkədə qeyri-adi bolluq, həm də çox ucuzluq mövcud idi, bu əhəlinin sosial vəziyyətinin bizimkindən xeyli yüksək olduğunu göstərirdi.

Belqradla tanışlığımız başladı, şəhər o qədər böyük olmasa da, abad idi, baş meydanını “Slaviya” adlı göydələn otel binası bəzəyirdi. Biz Kalamaqdana getdik, bu söz türk dilindən götürülmüş “Qala meydanı” demək idi. Balkanlar, xüsusən Serbiya 1385-ci ildəki Kosova döyüşündəki ağır məğlubiyyətdən sonra Osmanlının itaəti altına düşmüşdü. Serb millətçisi Osmanlı sultanı I Muradı qətlə yetirmiş, taxt-taca onun oğlu Bayazid yiyələnmişdi. Serblər tabeliyində olduqları imperiyadan qisas almaq üçün qətl hərəkatına sonralar da yol vermişdilər. Gənc serb fanatiki Qavrilo Printsip 1914-cü ilin iyununda Avstriya-Macarıstan

imperiyasının şahzadəsi, imperator taxt-tacına namizəd olan Frants Ferdinandı və onun arvadını güllə atəşi ilə qətlə yetirmişdi. Bu hadisə iki ay sonra Birinci Dünya müharibəsinin başlanması üçün səbəb olmasa da, onun üçün bəhanə rolunu oynamışdı.

Serb dilində xeyli türk çözlərinə rast gəlmək mümkündür, onlar şirniyyat hazırlamaqda da türklərin təcrübəsindən geniş istifadə edirlər. Əhalidə tarixin acı xatirəsinə baxmayaraq, türklərə qarşı düşmənçilik, hansısa bir qəzəb hiss olunmurdu. Kalemeqdandan Sava çayının mənzərəsi və şəhərin yeni ictimai mərkəzi çox gözəl görünür. Qalanın divarı üstündə əlində balta olan serbin heykəli ucalır. Meydandakı muzeydə Yuqoslaviya Azadlıq Ordusunun alman natsistlərinə qarşı qəhrəman mübarizəsi geniş nümayiş etdirilir. Muzeyin divarından asılmış xəritədə 1941-ci ilin dekabrında almanlar Moskvanın 27 km-liyində olduğu vaxt partizanların ölkə ərazisinin xeyli hissəsinin alman işğacılarından azad etdiyi göstərilirdi. Bu dağlıq ölkənin hər qarışı igid partizanların qanı ilə suvarılmışdır. Şəhər əhalisi paytaxtı azad etmiş sovet əsgərlərinin xatirəsinə də əziz tuturlar. Böyük küçələrdən biri paytaxtı azad etmiş ordunun komandanı Marşal F. İ. Tolbuxinin adını daşıyır. Şəhərdəki həlak olmuş sovet əsgərlərinin qəbirləri səliqə-sahmandan, xilaskara bəslənən insanlıq hisslərindən xəbər verir. Burada tankist Mişa adlandırılan döyüşçünün qəbri belqradlıların xüsusi ehtiram simvoluna çevrilmişdir.

Belqrad hündürlükdə yerləşir, olduqca yaxşı havası vardır, çünki şəhəri qərbdən Avala dağı, şərqdən isə Fruskaqora əhatə edir. Bu dağlarda adamın ciyərləri təmiz oksigenlə dolur, sinə dolusu nəfəs almaq istəyirsən. Avala dağında mənzərəni Yuqoslaviyanı təşkil edən altı respublikanın təcəssümü kimi yan-yana dayanmış qadın heykəlləri bəzəyir. Burada həm də Yuqoslaviyanın azad olunmasının növbəti ildönümü təntənəsində iştirak etməyə gəlmiş və təyyarənin dağa çırpılmasına görə həlak olmuş Sovet İttifaqı Marşalı S.S. Biryuzovun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin xatirəsi şərəfinə olduqca təsirli memorial yaradılmışdır. Yol qəzaya düşmüş təyyarənin korpusunu təsvir edir, onun qanadları da eyni qaydada əks olunmuşdur. Avala “manə”, sığınacaq” deməkdir. Dağ sovet veteran hərbiçilərinin taleində oynadığı rola görə hər iki mənanı doğruldur, həm uçub yerə enmələrinə ölümçül qaydada mane olmuş, həm də ömürlərində onlara sonuncu sığınacağı vermişdi Fruskoqorada isə adamların istirahəti üçün ağac gövdələrindən stol və oturacaqlar düzəldilmişdir, meşədə dincəlməyə gəlmiş adamlar üçün yaxşı şərait mövcuddur. Mart ayında belə, yaz havası hiss olunurdu, lakin səhərlər Belqradın havasını daş kömür sobalarının qazı korlayırdı.

. Yuqoslaviyada tanış olduğumuz serblər, xorvatlar və slovenlər SSRİ-yə, onun xalqına olduqca yaxşı hisslər bəsləyirdilər. Belqrad küçələrində bizim Sovet İttifaqından olduğumuzu bildikdə, israrla restorana dəvət edirdilər ki, bir qədər vinyak içək. Xorvatiyada isə restoranda yeyib-içən qoca kişilər bizim Mixaylonun vətənidən – Azərbaycandan olduğumuzu eşitdikdə, bizi qonaq etməyə çalışdılar. Bizə isə ev sahibləri – balıqçılıq kooperativinin rəhbərliyi kəndin gözəl restoranında bolluğu ilə seçilən ziyafət düzəltdi. Biz kənd qocalarının dəvətindən imtina edə bilmədik.

Belqradı bizi təəccübləndirən kinoteatrların rahatlığı oldu. Burada kresloların məxmər örtüyü adamın dincəlməsinə şərait yaradırdı, bizdə isə əvvəllər Bakı kinoteatrlarında oturmaqlar taxtadan olmaqla narahatlıq təsiri bağışlayırdı. Həm də kino zalına palto, ya plaşla girməyə icazə verilmir, teatrlarda olan kimi soyunub onu qarderoba təhvil verirsən. Sonralar Avropanın başqa şəhərlərində, Moskva və Leninqradı mən bu qaydaya rast gəlməmişdim.

Digər xoşagələn bir cəhət isə belqradlıların uşaqların dəyərlərinə qarşı tolerantlığı idi. Qaraçı uşaqlar tramvayın buksir dəmirinin üstündə oturur, sürətlə gedən tramvaydan tullanıb düşürdülər. Onlara heç kəs acıqlanmırdı. Yaponiya səfirliyinin pəncərəsindən isə biz maraqla bonsaya- karlıq kriptomeriya ağacına tamaşa etdik.

Bir neçə gün Belqradı qaldıqdan sonra biz avtobusla Lyublyanaya – Sloveniyanın paytaxtına yola düşdük. Bildirdilər ki, məsafə 600 km-dir, bu bizi qorxutdu, çünki öz ölkəmizdə bu məsafədə yolu qət etmək heç də asan məsələ deyildi, əslində ölkə daxilində bir istiqamətdə belə uzaq yolumuz da yox idi. Çünki bizdə yollar bərhad vəziyyətdə idi. Lakin bu yol transavropa yolunun bir hissəsi idi, materikin şimalından cənubuna, oradan isə Asiyaya – Türkiyə ərazisinə keçirdi. Aqata Kristinin macərələrini təsvir etdiyi Orient (Şərq) ekspress qatarı Belqradıdan və Yuqoslaviya ərazisindən keçdiyi kimi, biz sovet gəncləri də iki respublika torpaqlarını adlayıb üçüncüsünə, lap İtaliya sərhədinə gəlib çıxmışdıq.

Həm də yol boyu Belqradın özünü gəzəndə olduğu kimi qu quşunununkuna bənzər boynu ona xüsusi gözəllik verən bələdçi qız avtobusdakıları rus mahnılarını oxumağa sövq edirdi, özü bu şərqiləri əzbər bilir, ustalıqla ifa edirdi. Biz azərbaycanlılar isə bu sahədə onlarla ayaqlaşma bilmədiyimizi göstərirdik, bəzən mızıldanırdıqsa, bundan da heç nə alınmırdı, açıq gözə şarpan kompleksimiz bizi özümüzdə real qiymət verməyə məcbur edirdi.

Səfərə getdiyimizdən bir az əvvəl respublika komsomolunun qurultayının başa çatmasının səhəri günü partiya Mərkəzi Komitəsinin bürosu şəhər və rayon komitəsinin katiblərini qəbul etdi. Mənə tapşırıq verilmişdi ki, görüşdə çıxış edim, bundan imtina etmişdim, çünki bir gün əvvəl qurultayda tənqidi çıxış etmiş, Kənd Tikinti Nazirliyini rayondakı bir məktəb binasının inşasını 10 il ərzində başa çatdırmadığına görə ittiham etmişdim. Qurultayın sonunda Ümumittifaq komsomolu Mərkəzi Komitəsinin katibi kimi onun işində iştirak edən Ə.X.Vəzirov mənim çıxışımın ruhunu bəyəndiyini qeyd etməklə yanaşı, şikayətlənməyimi əsassız sayaraq, “komsomolun özü məktəb binasını tikib başa çatdırmalıdır” dedi. Büro üzvləri ilə görüşdə üçüncü mənə söz verdilər. Mən qurultayda tənqid olunmağım ilə razılaşmadığımı dedikdə, MK-nın birinci katibi V.Y.Axundov mənim tənqidimin haqlı olduğunu bildirdi. Vəzirov istədi ki, mikrofonla nəsə desin, lakin Axundov ona imkan vermədi.

Sonra VəliYusifov yekun nitqində bir çox məsələlərə toxundu və süfrə mədəniyyətimizdən danışdı. O dedi ki, bu yaxınlarda Tbilisidə rəsmi tədbirdə iştirak etdikdən sonra, ziyafətin də qonağı olmuşdu. Gürcülər bütün məclis boyu xorla, özudə polifonik qaydada oxuyurdular. Qayıdanda Qazaxda oldum, təklif etdim ki, bəlkə, biz də süfrə arxasında oxuyaq. Biri təklif etdi ki, mən “Koroğlu” operasından baş qəhrəmanın ariyasını oxuya bilərəm. Buna bənzər, o qədər də uyğun olmayan təkliflər eşidildi. Biz yaxşı ənənələri yaşatmağa da çalışmalıyıq, niyə bizim musiqiyə diqqətimizi yalnız qulaqların inhisarı ilə yekunlaşdırmalıyıq. Biz məclislərdə oxumağı, özü də birgə oxumağı tətbiq etsək, musiqimizin populyarlığının yüksəlməsinə nail ola bilərik. Təəssüf ki, respublika rəhbərinin bu məsələdəki nəsihəti öz real tətbiqini tapmadı, biz məclislərdə yenə əvvəlki tək izafi yeməyi və içməyi şənliyin başlıca əlaməti hesab etməkdən uzaqlaşa bilmirik.

Ona görə də Yuqoslaviyadakı səfər boyu Avropada da yayılan rus mahnılarını oxuya bilmədiyimizə görə öz natamamlıq kompleksimizi gizlədə bilmirdik. Axı avtobusda, ya süfrə arxasında biliyi göstərmək tələb olunmur, məclisə şənlik vermək qabiliyyəti önə çəkilir. Bu məsələdə isə biz geridə qalmaqda davam edirik. Şamaxı rayon partiya komitəsinin birinci katibi Feyruz Mustafayev danışdı ki, Gürcüstan SSR-nin 60 illiyi təntənələrində iştirak etməyə Heydər Əliyev məni də aparmışdı, çünki bu vaxt artıq o, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı idi. Eduard Şevardnadze böyük ziyafət təşkil etmişdi, bir-iki sağlıqdan sonra gürcülər oxumağa başladılar. Məclis yeyib-içməkdən çox filarmoniya zalını xatırladırdı. Heydər Əliyev Feyruz müəllimə müraciət edib deyib ki, biz belə sakit dayanmaqla

biabır oluruq, sənin səsin var, bir şey oxu. O, “Ay qara qız” mahnısını avazla oxumağa başlayanda, gürcülər susdular və axırda ona əl çaldılar. Heydər Əliyev raykom katibinə razılıq edibmiş ki, bizi vəziyyətdən çıxara bildin. Amma həmin mahnının ruhu gürcü şərqlərinə heç cür uyğun gələ bilməzdi.

Yolboyu avtobus bir neçə dəfə dayandı ki, sənişinlər təbii ehtiyaclarını ödəsinlər. Biz salonu tərk etdikdən sonra sürücü dezodorantla nəfəsdən korlanmış havanı xeyli yaxşılığa doğru dəyişə bilirdi. Bu vaxta qədər biz belə şeyi görməmişdik. Digər diqqətimizi cəlb edən bir məsələ də sürücünün arxasındakı çiyinlikdə onun üst paltarlarının asılması idi. Lyublyanaya çatanda bizdə yorğunluqdan əsər-ələmət yox idi. Axşam restoranda bir neçə nəfər gəncin ad günü qeyd edilməli idi. Biz hamımız məclisə yola geyindiyimiz və əzilmiş şəkildə olan kostyumda gəlmişdik, onlar da heç də bahalı deyildi. Sürücü də ziyafətə dəvət olunmuşdu. O, şux kostyumda, ağappaq köynəkdə və mavi qalstukda içəri girəndə biz özümüzü çox pis hiss etdik. Turistə biz yox, o daha çox bənzəyirdi, biz də daha çox ona xidmət göstərən sürücüyə oxşayırdıq.

Yuqoslaviyada süfrəyə olduqca az çörək qoyulur, ancaq səhər və günorta yeməyi vaxtı, həm də şam süfrəsinə ya “conatan” alması, ya da portağal qoyulurdu. Bakılı erməni oğlan yalvarıb, öz meyvə payını bizə verilən çörəklə dəyişirdi, çünki o, kök və iri gövdəli idi, daim çörəyə görə ac qalmasından şikayətlənirdi. Səfərdə digər qüsurlar da asanlıqla üzə çıxır. Böyük vəzifəli şəxsin köməkçisi və birşəhər rayonu partiya komitəsi birinci katibinin qayını da bizim qrupun tərkibində idi. Onlar Zaqrebdə gecə oteldə sözləşmiş, köməkçi vəzifəli şəxsin qohumuna sille vurmuşdu. Xoşagəlməz hadisə səfərin qərargah rəhbərliyinə çatdırılmış, onların geri göndərilməsi məsələsi qalxmışdı. Qrupumuzun rəhbəri komsomolun Mərkəzi Komitəsinin təlimatçısı olduğu halda, ona yox, mənə müraciət etdilər ki, qərargah rəhbərliyi ilə görüşüb, məsələnin cəza ilə nəticələnməsinə imkan verməyim. Səhər tezdən mən onların otağına getdim, bildirdim ki, zarafat edəndə, yaramaz hərəkətə yol vermişlər. Lakin az sonra səhvlərini etiraf edib, bir-birlərini bağışlamışlar. İndi onlar qol-qola gəzirlər və səhər yeməyi vaxtı siz özünüz bunu müşahidə edə bilərsiniz. Onlar mənim gətirdiyim arqumentlərlə razılaşmalı oldular, çünki bu hadisə onların da nüfuzuna zərbə vura bilərdi.

Yuqoslaviya Balkan ölkəsi sayılır, o vaxtlar indiki bizim Azərbaycan ərazisindən dörd dəfə böyük əraziyə və 2,2 dəfə artıq əhaliyə malik idi. Altı respublikanın federasiyası idi, Serbiyaya həm də Voyevodina muxtar diyarı daxil idi, sonralar Kosovoya da Tito tərəfindən bu status verilmiş, 90-cı illərdə prezident Slobadan Miloşeviç onu ləğv etmişdi.

Sloveniyanın federasiyadan ayrılıb, özünü müstəqil elan etməsi ilə, respublikaların yetişmiş meyvə kimi federasiya ağacından tökülməsi başlandı. Prezident Miloşeviç separatizmin qarşısını almaq üçün silaha əl atsa da, bunun köməyi olmadı, Xorvatiya və Bosniya-Herseqovina silahlı mübarizə yolu ilə öz müstəqilliklərinə nail oldular. ABŞ və Almaniya Yuqoslaviyanın parçalanmasına loyol yanaşırdı. Almaniya isti dənizə çıxış əldə etmək istəyirdi, vaxtilə də Xorvatiyadakı ustaşilər Hitler ordusuna kollaboranist xidməti göstərmişdi.

1999-cu ildə Kosovo albanları öz müstəqil dövlətlərini yaratmaq istədikdə, Serbiya buna silah gücü tətbiq etməklə cavab verdi. ABŞ prezidenti Bill Klinton Serbiyanın paytaxtı Belqradı hava bombardmanına məruz qoymaq əmrini verdi və Kosovo özünü müstəqil elan etdi. Miloşoveç isə Haaqa məhkəməsinə verildi və dustaqxanada öldü.

Slavyanlar bu əraziyə VI əsrin ortalarında gəlmişdilər. Sonralar xorvat torpaqları Macarıstan krallığının tərkibinə keçmişdi. Əhali əsasən Bizansın təsiri ilə ortodoks (pravoslav) xristian dinini qəbul etmişdi. İbadət slavyan dilində aparılırdı. XII əsrdə serblər Bizansdan müstəqillik əldə etdilər və Serbiya Balkan imperiyasına çevrildi. XIV əsrdə isə Şərqi Yuqoslaviya Osmanlı dövlətinin vassalı oldu və bir əsr sonra Osmanlı imperiyasına cəlb edilməklə 400 il onun əsarətində yaşadı. Müsəlman olmayan xalqlar “rəiyyət” (hərfi mənada “otarılan sürü”) adlanırdı və məhdud hüquqlara malik idi. Ona görə də bir hissə müsəlmançılığı qəbul etmişdi. Bosniyada xristianlıqdan imtina edildiyindən əhalinin xeyli hissəsi İslamı qəbul etdi. Balkanlarda bosniyalılar və həm də albanların bir hissəsi müsəlmanlara çevrilmişdilər. Qaçqın slavyan əhali Macarıstan krallığına üz tuturdu, ona görə də bura sonralar Voyevodina adlandırıldı. XVIII əsrin sonunda Çernoqoriya faktiki olaraq müstəqillik qazandı. 1877–1878-ci illər rus-türk müharibəsinin nəticəsində Çernoqoriya və Serbiya müstəqil dövlətlər kimi tanındı. Bosniya-Herseqovinanı isə Avstriya-Macarıstan işğal etdi. 1912-ci ildə isə iki Balkan müharibəsindən sonra Makedoniya Osmanlı əsarətindən azad olundu. 1915-ci ildə Serbiya və Çernoqoriya Avstriya-Macarıstan tərəfindən işğal edildi.

Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra, 1918-ci ilin axırında Serblərin, Xorvatların, Slovenlərin Krallığı meydana gəldi, 1929-cu ildən isə bu dövlət Yuqoslaviya adlandı.

Ölkədə Kommunist Partiyasının nüfuzu artırdı, 1937-ci ildə onun rəhbərliyinə İosip Broz Tito gəldi.

İkinci Dünya müharibəsində Hitler qoşunları Yuqoslaviya ərazisini işğal etdi. Xalqın işğalçılara qarşı mübarizəsi başlandı, xalq azadlıq qüvvələrinin tərkibində 80 min adam vuruşurdu, partizan dəstələrində isə onların sayı iki dəfə çox idi. 1944-cü ilin sentyabrında ölkə ərazisinin 2/3-si işğalçılardan azad olunmuşdu. Yuqoslaviya xalq azadlıq Antifaşist vəçesinin sessiyasında, bu qanunverici, icraedici orqan sayılırdı, yeni Yuqoslaviyanın Serbiya, Xorvatiya, Sloveniya, Makedoniya, Çernoqoriya, Bosniya və Herseqovinanın bərabər hüquqlu xalqlarının demokratik respublikası kimi qurulacağı vəd edildi. 1945-ci ilin mayında ölkə ərazisi bütünlüklə azad edildi.

1970–80-ci illərdə respublikalarda və muxtar diyarlarda millətçi elementlər baş qaldırmağa başladı və dövlətin gələcəkdə dağılmaması üçün bünövrə yaradıldı.

Ölkənin təbiəti çox rəngarəngdir. Burada Mərkəzi Avropanın mədəniləşdirilmiş landşaftı özünü büruzə verir. Dunay və Sava çaylarının arxasında dağlar ucalır, onlar yüz kilometrə uzanır. Xorvatiyada dağlar yaşıllıqdan tam məhrumdur. Alp dağları Yuqoslaviyanın baş dağ sistemlərindən biridir. Bu ərazidə daha çox əhali yaşayır.

Enerji resursları içərisində daş kömür mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin onun keyfiyyəti aşağıdır. Tuzla şəhəri yaxınlığında (“tuz” türk sözüdür – “duz” deməkdir”) bol daş duz ehtiyatları vardır. Ölkədə mineral bulaqlar olduqca çox idi. Bu da kurortların inkişafına şərait yaradırdı.

“Yadran” adlandırdıqları Adriatik dənizinin sahilləri olduqca gözəldir. Xorvatiyanın və Çernoqoriyanın məşhur turizm mərkəzləri həmin sahillərdə yerləşir. Mülayim iqlim də turistlərin istirahəti üçün mühüm faktor rolunu oynayır.

Voyevodinada isə torpaqların suvarılması, burada suvarılan əkinçiliyi inkişaf etdirmək ehtiyacı mövcuddur. Ona görə də biz muxtar diyarın paytaxtı – Novi Sada suvarmaya və meliorasiyaya həsr olunmuş konfransda iştirak etdik. Burada iştirakçılara bilavasitə mühazirə vaxtı meyvə şirələri paylanırdı, bu da bizim üçün təəccüblü görünürdü. Necə ki, Xorvatiyada, paytaxt Zaqrebdə gənclərin narazılıq nümayişi olan mitinqlərin şahidi olduq. Mitinq iştirakçısı olan tələbə həmyerlimiz bizə danışdı ki, burada SSRİ-dən fərqli olaraq insan haqları azadlığı vardır və mitinqdəki iştiraka, hətta ən kəskin çağırışlara görə də heç kəs təqib olunmur və cəzalandırılmır.

Serb-xorvat dilində serblər, xorvatlar, çernoqoriyalılar və müsəlman bosniyalılar danışirlar. Yazı isə kirill əlifbasına əsaslanır, xorvatlar isə latın əlifbasından istifadə edirlər. Xorvatların içərisində bir neçə etnik qrup vardır.

“Qalstuk” sözü də xorvatların boğazlarına bağladıkları yaylıq rəmzindən əmələ gəlmişdir, fransızlar bunu kroatlara (xorvatlara) məxsus olduğuna görə “krovat” adlandırmışlar, türklər də qalstuka “krovat” deyirlər. Bosniya və Herseqovinada isə heç bir millət çoxluğu təşkil etmir. “Bosniyalı” adlı millət yoxdur. Yerli əhali türk istilasından vaxtı islamaşdırılmışdı, bura həm də çoxlu türklər, həmçinin ərəblər, kürdlər, çərkəzlər gəlmişdi, qonşu ölkələrdən çox sayda müsəlmanlar axışmışdı. Ona görə də “müsəlman” sözü millət sinoniminə çevrilmişdi. Axı İranda da “müsəlman” ifadəsindən milli mənsubluğu ört-basdır etmək üçün istifadə edilir. Bosniya və Herseqovinada mütənasib ölçüdə serblər və xorvatlar yaşayır. Onların dili serb-xorvat dilidir. Slovenlər isə daha çox almanlaşmağa məruz qalmışlar.

Belqrad Balkan və Dunay şəhəridir. Beş əsr ərzində Belqrad xristian Qərbi ilə müsəlman Şərqi arasındakı sərhəd idi. Bu bard şeirlərində də öz əksini tapır. Başqa şəhərlərdən götürülmüş qaydalar da unudulmur. Kafedə Vyanada olduğu kimi ofisiyant müştəriyə gətirib qəzet verirdi, kofe içməyə isə İstanbuldakı kimi rahat-lukum yemək də əlavə olunurdu.

Yuqoslaviya xalqlarının mədəniyyəti olduqca müxtəlifdir. Bunun da izahını tarixdə tapmaq mümkündür. Bu xalqlar müxtəlif dövlətlərin tərkibində olmuşdu, həm də pravoslav və katolik dinlərinin təsirinə məruz qalmışdı, türklərin mədəni təsiri isə əsasən şəhər sakinlərində hiss olunur. Bu təsir Bosniya və Herseqovinada daha güclüdür, mahnı yaradıcılığında şərq motivləri (məhəbbət janrı) çox hiss olunur, şərq musiqi alətlərindən geniş istifadə olunur.

Sloveniyada isə vaxtilə alman feodalları hakim sinif hesab olunurdu. Burada katolik ibadətləri latın dilində getdiyi halda, rəsmi və işgüzar dil kimi alman dili işlənirdi.

Serb ədəbiyyatına gəldikdə ölkəmizdə B.Nuşicin “Nazirin xanımı” əsəri tamaşaya qoyulmuşdur. Heykəltəraşlıq əsərlərinə gəldikdə Belqrad yaxınlığındakı Avala dağında qoyulmuş I Dünya müharibəsinin naməlum əsgərinə qoyulmuş heykəli qeyd etmək lazımdır. Burada ciddi möhtəşəm sərdabə və Yuqoslaviyanın müxtəlif vilayətlərini təmsil edən iri qadın fiqurları təsvir olunmuşdur.

İndiki Serbiyanın, xeyli müddət isə Yuqoslaviyanın paytaxtı olmuş Belqradın əsası 2400 il əvvəl qoyulmuşdur. Şəhər Sava çayının Avropanın arteriyası sayılan Dunaya töküldüyü yerin yaxınlığındakı yüksək sahilə yerləşir. Bu şəhər uzun əsrlər ərzində Mərkəzi Avropa tərəfdən Balkan yarımadasına başlıca giriş qapısı olmuşdur. Çay və quru yolların kəsişməsində yerləşən şəhəri

qala qoruyurdu. Bu qala Sava və Dunay “əqrəbindəki ”Kalemeqdan” təpəsində yaradılmışdı. Şəhəri tutmaq üçün qonşu dövlətlər mübarizə aparmışdılar, onlarla dəfə şəhər əldən ələ keçmişdi, həm də bu vaxt 39 dəfə onu dağıtmışdılar, bu iyirənc işdə İkinci Dünya müharibəsi dövründə alman natsistləri xüsusən fərqlənmişdilər. Ona görə də Belqrad qədim və orta əsrlər dövründən heç bir arxitektura abidəsi qalmamışdır. Burada digər Avropa paytaxtlarından fərqli olaraq əsas abidələr qədimliyə malik olmayan kilsələr və saraylardır. Burada kralların və sərkərdələrin heykəlləri yoxdur. Evlərin divarındakı xatirə lövhələri və qəbiristanlıqdakı sinədaşları onları əvəz edir. Onlar da ölkənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmış qəhrəmanlara həsr olunmuşdur.

Əsrlər ərzində Belqrad Kalemeqdandan cənuba və cənubi-şərqə tərəf böyümüş, Sava və Dunaydan uzaqlaşmışdır. Bu XIX əsrin ortalarına qədər Serbiyanın sərhədi idi. Savanın sol sahilində, keçmiş bataqlıq ərazidə işıqlı və geniş, müasir arxitektura nümunələrindən ibarət Yeni Belqrad meydana gəlmişdir. Belqrad (serb dilində “Beograd” deyilir) çox saydakı Avropa şəhərlərindən müsbət mənada fərqlənir. Burada binalar ağdaşdan tikilmişdir, tutqun və hislənmiş binalara rast gəlinmir. Şəhərin köhnə hissəsində çox sayda parklar, Kanada ağcaqayını, cökə, şabalıd ağacları əkilmiş bulvar və xiyabanlar vardır. Bu küçələrdə rahat kafelər müştərini özünə cəlb edir.

Belqrad həm də ölkənin mühüm elmi və mədəni mərkəzi idi. Burada Serbiya Elm və İncəsənət Akademiyası, onlarla elmi-tədqiqat institutları fəaliyyət göstərirdi. Təkcə şəhər universitetində müharibədən əvvəlki bütün Yuqoslaviyada olduğundan artıq tələbə təhsil alırdı.

Serbiyanın tərkibinə daxil olan Voyevodina düzənlik, demək olar ki, meşəsiz ərazidir. Burada çoxlu kanallarla kəşişən çaylar axır. Bu diyar ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulunun dördü birini verirdi. Əhalinin əksəriyyəti də aqrar sahədə çalışırdı. Burada iri kənd yaşayış məntəqələri mövcuddur, müvafiq olaraq şəhərləri kiçikdir. Bu diyarda ölkənin ən iri yeyinti sənaye kombinatı yerləşirdi.

Paytaxt Novi Sad nisbətən iri şəhərdir. Bura üç xalqın – serblərin, xorvatların və macarların mühüm mədəni mərkəzidir. Teatrlar və məktəblər iki dildə işləyirlər. Şəhər muxtar diyarın paytaxtı olduğundan əhalisi son illərdə iki dəfə artmışdı. Burada təyyarələr, çay paroxodları, elektrotexnika və elektronika malları istehsal olunurdu. Əhalinin milli tərkibi nəzərə alınaraq burada macar dilində qəzet və jurnallar çıxır, radio verilişləri aparılırdı.

Yuqoslaviya əsasən dağlıq ölkə olduğundan burada torpaqların eroziyadan qorunmasına böyük diqqət verilir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar öz təyinatına uyğun olaraq istifadə olunur. Professor seminardakı mühazirəsində bir şeyi vurğuladı ki, bizdə dağ yamaclarında keçi saxlamağa icazə verilmir, çünki onlar hündürlüyə dırmaşmağı sevirlər və bu vaxt iti dırnaqları ilə torpağı yumşaldıb, bəlkə də, qazıb, eroziyaya, torpaq sürüşməsinə məruz qoyurlar. Bu qaydanın tətbiqi dağ yamaclarındakı torpaqların mühafizəsində mühüm rol oynayır. Bizdə keçi saxlanması yunanlarda olan kimi böyük miqyas almasa da, lakin coğrafi əraziyə görə bu mal-qara növünə elə bir məhdudiyət də qoyulmur.

Bu ölkədə dənlik qarğıdalı istehsalı çox inkişaf etmişdir. İllik qarğıdalı dənisi istehsalı 9-10 milyon tona çatırdı. Biz qatarla ölkə ərazisindən keçib Belqrada gedəndə, yol boyu talvarların altında qıça şəklində tədarük edilmiş və saxlanılan çox sayda qarğıdalı tayalarını müşahidə etmişdik.

Sloveniyanın paytaxtı Lyublyana şəhəri köhnə mədəniyyət mərkəzi olmaqla, burada ölkədəki ən qədim sayılan universitet fəaliyyət göstərir, bizə dedilər ki, onun 175 yaşı vardır. Bizim Bakı universitetinin isə həmin vaxt 49 yaşı var idi. Filarmoniyanın isə yaşı 270- ilə yaxınlaşırdı, “stajına görə” Avropada ikinci hesab olunurdu. Bethoven, Bax, Qaydn, Paqanini və Dvorjak onun fəxri üzvləri seçilmişdilər. Məşhur ali məktəbdə musiqi və təsviri sənət sahəsində mütəxəssislər hazırlanır. Elmi idarələr içərisində Sloveniya elm və incəsənət akademiyası aparıcı yer tutur. Bir sıra idman növləri üzrə burada dünya birinciliyi yarışları keçirilirdi. Beynəlxalq şahmat turnirləri isə Yuqoslaviyanı özü üçün doğma məkan hesab edirdi.

Şəhər öz gözəlliyi ilə buraya gələnləri heyran edir. Şəhərdə köhnə binalar çoxdur. Sloven arxitektorlarının istedadı hesabına şəhərdə köhnənin və yəninin vəhdəti harmoniya şəklindəki bir qonşuluqda özünü biruzə verir.

Sloveniya bizim üçün xüsusi maraq kəsb edirdi, çünki burada həmyerlimiz Mehdi Hüseynzadə “Mixaylo” adı altında alman ordusuna qarşı mübarizə əməliyyatlarının çoxunu həyata keçirmişdi. “Uzaq sahillərdə” əsərində və filmində onun igidliklərinin əsas məskəni Triest (İtaliyanın şəhəridir) göstərilə də, Mixaylonun daha çox diversiyalar törətdiyi Sloveniyada onu yaxşı tanıyır və unutmurlar. Hətta Rusiya prezidenti Vladimir Putin son dəfə orada rəsmi qonaq olanda, Sloveniya prezidenti ona Mixaylonun iri portretini göstərmişdi. İgid Azərbaycan oğlu faşizmə qarşı fəal mübarizəsinə görə ölümündən 12 il sonra Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdü. Bakını onun gözəl heykəli

bəzəyir, burada o, Karst platosunun qayalarından birində vuruşa atılarkən təsvir edilmişdir.

Biz İtaliya sərhədində yerləşən məşhur Postoynska Yama adlanan mağarada olduq, o Triqlav dağının ətəyində yerləşir. Həmin dövrdə mağara dünyanın ən gözəl mağarası hesab olunurdu, doğrudan da onu başqaları ilə, məsələn Gürcüstandakı palçıq rənginə bürünmüş, mənzərəsi heç bir müsbət təsir yaratmayan, olduqca kasıb, ruhu oxşamayan, ancaq əziyyətli səyahətçi adamı yorduğu Prometey mağarası ilə heç cür müqayisə etmək olmaz. Amma gürcülər nüfuzlu səslənsin deyə onu yunan mifik qəhrəmanın adı ilə adlandırmışlar, Prometey Qafqaz dağlarında qayaya mıxlanmışdı, mağaraya düşməmişdi. Bəlkə onu Diana ilə qarışıq salmışlar. Sloveniyadakı mağarada isə çox sayda ağ mərmər rəngli stalaktitlərin və stalaqmitlərin gözəl mənzərəsi adamı heyran edir, bəziləri qadın ləyaqətini əks etdirdiyindən onlara oxşar adlar verilir, beləki, biz “Sofi Lorenin döşlərinə ” tamaşa etməli olduq.”Piza qülləsinin” miniatür təbii kopyası adamı heyretə gətirir. Mağaranın uzunluğu 20 km-dir, onda həmin dövrdə gəzinti üçün 5 km-i rahat hala salınmışdı. Mağarada yeraltı çay axır və onda insan dərisi rəngindəki balıqlar üzür. İxtioloqların rəyinə görə, bu balıq dünyada nadir növə məxsusdur. Mağaranın bir hissəsi qara hissə bürünmüşdür, mağara haqqında məlumat verən bələdçi söylədi ki, 1944-cü ildə Mixaylo almanların buradakı yanacaq anbarını partlatdığından, onun his örtüyü indiyə qədər qalır.

Sonra Lyublyanadan geri, Zaqrebə – Xorvatiyanın paytaxtına qayıtdıq. Serbiyadan sonra ərazi və əhali sayının böyüklüyünə görə Xorvatiya ikinci yeri tuturdu. Biz göllərinin güzgüsü 1200 hektar olan balıqçılıq kooperativində olduq, burada istehsal edilən təzə karp balığı Avropanın 6 ölkəsinə ixrac edilirdi, ona görə də kooperativ öz işçilərinə yüksək maaş verirdi. Kəndin şəhərdəkindən seçilməyən restoranı və orada yerli adamların yeyib-içməsi kooperativin maliyyə, əhəlinin sosial vəziyyəti barədə nikbin hisslər doğururdu. Restorandakı ziyafət çox ləzzətli olsa da, ondan sonra iki həmyerlimizin sərxoşluğu hesabına savaşması əhval-ruhiyyəimizi korlamışdı.

Avropanın əhəmiyyətli yollarının kəsişməsində Zaqreb özünün bu nəqliyyat-coğrafi yerləşməsinin imkanlarından bacarıqla istifadə edir. Ona görə də beynəlxalq ticarətin mühüm mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Zaqreb beynəlxalq yarmarkası o vaxtlar çox məşhur idi. Bu şəhər “incəsənət şəhəri”adını qazanmışdı, bu məsələdə musiqi xüsusi yer tuturdu. Çox sayda teatrlar, 40-dan yuxarı muzey mövcud idi. Bizi “Trivoli”adlanan örtülü qış stadionuna apardılar. Burada xokkey matçları keçirilirdi.

İlk dəfə biz kafedral katolik kilsəsində olduq. Burada sifəti süd rəngində olan yaşlı rahibələri gördük, bu “İsusun nişanlıları” olan və ömürlük tselibata – nikahsızlığa tabe olan qadınların sifətində bəkarəti, təmizliyi, saflığı nümayiş etdirən xüsusiyyətlər nəzərə çarpırdı. Onlar elə bil ki, real həyatda yaşamır, dini xidmətə məxsusluğun sehrli, həm də bizə qeyri-adi gələn bir dünyasının sakinləri təsirini bağışlayırdı. Sonralar Vatikanda mən keşişləri, gənc rahibləri gördüm, lakin Zaqrebdəki rahibələrin allaha xidmətə həsr olunmuş bir həyatın nəticəsi olan sifətləri bu gün də gözlərim önündə canlanmaqda davam edir. Onlar özlərində hissiyyatı çoxdan məhv etmişdilər. Bunun nəticəsi kimi də adamlar onlara adi qadınlar kimi deyil, Rafaelin fırçasından çıxmış Məryəm ana obrazı kimi baxırdılar. Doğrudan da real həyatdan uzaqlaşmaqla, az qala guşənişin həyatını seçən bu incə məxluqlara adamın yazdığı gəlməklə yanaşı, onlara ehtiram çərçivəsindən uzaq olmayan bir münasibət göstərməyi tələq edir.

Əlbəttə, Dubrovnik şəhəri turizm mərkəzi olmaqla yanaşı, açıq səma altındakı muzey-şəhər hesab olunur. Burada köhnə məbədlərin, sarayların, sayı-hesabı yoxdur. Qala divarları və qüllələr, qədim Roma sütunları antik epoxanı yada salan “canlı dekorasiya” rolunu oynayır. Dubrovnikin bəxti onda gətirmişdir ki, o, əvvəllər heç vaxt dağıdılmamışdır. Şəhər dənizin və turizmin hesabına yaşayır. Yaxınlıqdakı fermada sağılan diş eşşək sürüsü saxlanır, onun südündən hazırlanan pendir müalicəvi hesab olunur, ona görə də 1 kq-ın qiyməti min dollara çatır və turistlərə satılır. Təəccüblənmyə ehtiyac yoxdur, Çində eşşək əti başqa ətlərdən fərqli olaraq daha yuxarı qiymətə satılır.

Dubrovnik ona ağılıq edən çox sayda dövlətləri görmüşdür. Yalnız İkinci Dünya müharibəsi vaxtı ingilis-amerikan aviasiyasının bombardmanı şəhərin xeyli hissəsini dağıtmışdı, lakin sonralar onlar bərpa olunmuşdu.

Bu gözəl ölkə ilə, SSRİ-yə xoş münasibət bəsləyən xalqlarla vidalaşmaq günü gəlib çatdı. Biz Macarıstanın paytaxtı Budapeştdə bir saat dayandıq, vaqon-restoranda onların dadlı konfetləri satılırdı. Yenə Tissa çayının üstü ilə Macarıstandan Ukraynanın Ujqoroduna, sonra Lvova gəldik. Mart günləri olsa da, bütün Ukrayna ərazisindəki düzənliklər qarla dolu idi. Diqqətimizi dəhlizi süpürən vaqon bələdçisi olan yaşlı kişinin ağlaması cəlb etdi. Bunun səbəbini soruşduqda o, dedi ki, Qaqarin həlak olmuşdur. Qatar Kiyevə çatanda vağzaldakı radio reproduktoru bar-bar bağırib, bu kədərli xəbəri çatdırırdı. Yuri Qaqarin, kosmosa ilk bəşər övladı kimi uçuşundan heç 7 il keçməmiş, təyyarə qəzasında ölmüşdü. Bu həqiqətən də böyük itki idi. Lakin sonra gəlib çatdığımız Moskvada matəm əhval-ruhiyyəsi o qədər də hiss olunmurdu.

Biz Yuqoslaviyani, əhalisi yaxşı həyat şəraitinə malik olan bir ölkəni tərk edəndə heç ağılımıza da gəlməzdi ki, əsrin sonunadək ondan yalnız çox sayda qəlpələr qalacaqdır. İndiki dövlətlərin mövcudluğunu nəzərə aldıqda – biz Serbiyada, Sloveniyada və Xorvatiyada olmuşduq. Hər üç ölkədə vahid dövlətin vətəndaşları SSRİ xalqları ilə müqayisədə nisbətən firavan yaşayırdılar. Onlarda ehtiyacın mövcudluğu nəzərə çarpmırdı. Bundan üç il sonra mən Moskvada təhsil alarkən Smolenskdə, Volqoqradda və Tverdə oldum. Smolenskdə tələbə dostumun kənddə yaşayan valideynləri ilə görüşə getdik. Onlar yaşlı adamlar idi, qızları və kürəkənləri həkim idi. Otağın temperaturu qarlı havada 11 dərəcə idi, soyuq adama təsir göstərirdi. Ev sahibi dedi ki, odunla suyu qızdırmaq yolu əsasında isitmə sistemi düzəltmişdir. Hərərətin artırılması daha çox odun sərfinə səbəb olduğundan, belə soyuq şəraitdə yaşamağa məcbur olmuş və adət etmişdilər. Dostumun bacısı dedi ki, Odessada yaşayan rəfiqəmdən poçtla maxer sapı alıram və özümə jaket toxuyuram. Cavan ailə də olduqca kasıb yaşayırdı. Dostumun arvadı texniki-peşə məktəbində müəllim işləyirdi, quş fabrikinə şagirdləri məşğələyə aparıqda, qazanları orada satılan toyuq ətinə alması olurdu. Volqoqradda bizi “İnturist” mehmanxanasında yerləşdirmişdilər. Səhər yeməyi vaxtı bir tələbə kərə yağlı istədi, ofisiyanta qız acıqlı şəkildə istehza ilə bildirdi ki, yağ olsa, sizdən əvvəl özümüz yeyərik. 7 noyabr nümayişində vilayət partiya komitəsi bürosu üzvlərinin dayandığı yerə bizi də dəvət etmişdilər. Birdən xəbər verildi ki, rəhbərlik üçün qutularda zefir satılır. Nümayiş yaddan çıxdı, hamı heç olmasa bir qutu almağa çalışırdı. Tverdə isə məşhur vaqon qayıma zavodunun direktoru, SSRİ Ali Sovetinin deputatı bizi fəhlə yeməxanasına qonaqlığa dəvət etdi. Qab-qacaq çox pis vəziyyətdə idi, alüminium qaşığı-çəngəllə yeməyi yeyirdik. Nahar bitəndə direktor cibindən 60 qəpiyi çıxarıb, ofisiyanta verdi, vilayət partiya komitəsinin şöbə müdiri də onun hərəkətini təkrar etdi. Mən ofisiyanta 3 manatverdim ki, azərbaycanlı dostumla pulumuzu çixsın. Qız sərt şəkildə bildirdi ki, ayrı-ayrı, hər kəs öz pulunu versin.

Rusiya əyalətlərində ərzaq qıtlığı addımbaşı gözə çarpırdı. Çuvaşiyadan olan tələbə yoldaşımız, kanikula gedəndə olub-qalanını kolbasa və ət almağa verirdi. Yuqoslaviyada isə ərzaq qıtlığından söhbət gedə bilməzdi, həm də burada hər şey, ən keyfiyyətli mallar da çox ucuz idi, bizim ölkəmizlə heç bir müqayisəyə sığmırdı. Lakin bu ölkə dağıldı, bu “xalqlar dostluğu” bir andaca yoxa çıxdı, daha doğrusu, düşmənçiliyə çevrildi.

Yuqoslaviyaya səfərimdən doqquz il sonra Azərbaycan KP MK katibi Hacıağa İbrahimovla birlikdə Moskvada keçirilən ilk elmi-praktiki konfransda

iştirak edirdim, mən o vaxtlar rayon partiya komitəsinin birinci katibi işləyirdim. Bu tədbiri partiyanın Mərkəzi Komitəsinin təbliğat şöbəsinin müdiri Y.M.Tyajelnikov icad etmişdi. 1979-cu ilin aprelində mən Leninqraddakı belə tədbirdə iştirak edən respublika partiya təşkilatının nümayəndələrinə başçılıq etmişdim. Plenar iclaslara Moskvanın və Leninqradın partiya rəhbərləri V. V. Qrişin və Q. V. Romanov sədrlik edirdilər. Elə həmin ay Bakıdakı növbəti tədbirə Heydər Əliyev rəhbərlik edirdi və üçüncü konfrans əvvəlkilərdən heç də geri qalmırdı, bəlkə də daha yaxşı təşkil olunmuşdu. Mərkəzi Komitənin ideologiya məsələləri üzrə katibi Kamran Bağirova mən Leninqrad konfransının bütün sənədlərini vermişdim.

Mən rayonda olmayanda “İzvestiya” qəzetinin felyeton şöbəsinin redaktoru V.D.Nadein icraiyyə komitəsi sədrinin qanunu pozan hərəkətləri ilə əlaqədar məsələni yerində araşdırmaq üçün oraya gəlmiş, bunu mənə ikinci katib xəbər verdi. Lakin o, nə raykoma gəlmiş, təyyarə ilə yerli aeroportdan yük maşınının kuzasında gəlib şəhər mehmanxanasında məskunlaşmış. Telefonla danışığımızda o dedi ki, əgər ehtiyac varsa biz Moskvada görüşə bilərik, çünki mən yuxarıda adı çəkilən tədbirə gedirdim.

O, məni redaksiya binasında liftin qarşısında qarşıladı. Kabinetində iri bir qovluqdakı sənədləri göstərdi. Rayon icraiyyə komitəsinin qərarı ilə bazar direktoru işdən götürülmüşdü. Qərar çox savadsız hazırlandığından icraiyyə komitəsinin təqsiirləri bazar direktorunun ünvanına yazılmışdı. Vəzifədən gedən isə vaxtilə sədrin vəzifə sahibi olan atasının məhkəmə prosesində gənc ittihamçı kimi çıxış etmiş və sədrin atasına 6 illik həbs cəzası verilmişdi. O, ittiham edirdi ki, sədr atasının intiqamını almaq üçün onu vəzifədən kənarlaşdırmışdır. Hər şey məntiqə uyğun idi. Moskvalı jurnalist böyük əmək sərf edib, həqiqəti üzə çıxarmışdı. Mən onun gətirdiyi arqumentlərlə bütünlüklə razılaşdığım halda, birinə iradəmi bildirdim ki, raykomun bürosunun rəyi ilə o, vəzifədən götürülmüşdür, lakin bunun texniki tərəfi rayon icraiyyə komitəsinin sədrinə həvalə edilmiş, o, isə nəticəsinin necə olacağına varmadan belə əsaslandırılmamış qərar vermişdi.

Nadein, mən indi də onun ədalətliliyinə təəccübümü gizlədə bilmirəm, diqqətlə qulaq asdıqdan sonra mənimlə razılaşdı və sənədləri mənə təklif etdi ki,, bunlar artıq sizin sərəncamınızdadır. Mən dedim ki, böyük əziyyət çəkmişiniz, mən başqasının zəhmətinin bəhrəsinə sahib ola bilmərəm. Sonradan onun həqiqətən gözəl insan olduğunu da kəşf etdim. Biz dostlara çevrildik, iki dəfə olan böyük qonaqlığın bütün xərclərini isə məclisdə iştirak edən onun dostu, o vaxtlar qızıl mədənlərinin sahibi olan adlı-sanlı milyonçu Vadim Tumanov ödəmişdi. Biz

Vladimir Dmitriyeviçlə dost olduq, onun təmənnəsizliyinə mən Mərkəzi Komitədə katib işləyəndə də bir daha şahid oldum. Bir raykom katibi barədə felyeton yazmağa gəlmişdi, mən o cavan katibin təmiz və ədalətli adam olduğunu dedim. O, yenə də öz insanlığını bir daha göstərdi və məqaləsində raykom katibini hallandırmadı.

Nadən həm də çox savadlı, hazırlıqlı və geniş məlumatlı adam idi, ingilis dilini çox yaxşı bilirdi. Bir dəfə, bu 1977-ci ilin fevralında olmuşdu, mənə dedi ki, SSRİ dəhşətli qaydada dağılacaqdır, vitrinə dəyən daş onu kiçik hissələrə bölən kimi ittifaqın da taleyi elə olacaqdır. Mən təəccüblə ona baxırdım, mənə dedi ki, guya sən bunları bilmirsən?

Həqiqətən də 1991-ci ildə SSRİ dağıldı və çox sayda müstəqil dövlətlər meydana gəldi. Sonra ölkənin bəzi hissələrini müharibə alovu bürüdü. Bəziləri SSRİ-nin dağılmasının dinc şəraitdə getdiyini müsbət hal kimi vurğulayır, sonralar baş verən silahlı toqquşmaları, minlərlə insanın həlak olmasını, böyük ərazilərin xarabazara çevrilməsini unudurlar.

İşlədiyim dövrdə mərkəzi qəzetlərin bir sıra jurnalistləri ilə sırf işgüzar qaydada tanış olmuşdum və onların hər birinin obyektivliyi barədə məndə olduqca xoş təəssürat yaranmışdı. Onlar öz şəxsi ləyaqətlərini, işlədikləri qəzetlərin nüfuzunu qorumağı müqəddəs borc səviyyəsinə qaldırırdılar. Rayonda işləyəndə “Sovetskaya kultura” qəzetinin müxbiri N.Ujova bir dələduz dramaturqun şikayəti əsasında respublika Mədəniyyət Nazirliyinin haqsızlığı barədə felyeton yazmaq məqsədilə, yerli dram teatrının direktoru da bu məsələdə iştirakı keçdiyinə görə bizə “qonaq” gəlmişdi. Həmin dramaturqun deməqoqluğundan nazirlik onun onlarla zəif pyesinin haqqını ödəmiş, həm də müqavilədə həmin pyeslərin ölkə teatrlarında tamaşaya qoyulacağı vədi də öz əksini tapmışdı. Dramaturq nazirlikdən pulları aldıqdan sonra əsərlərinin tamaşaya qoyulmamasından narazılığını bildirmiş və mərkəzi qəzetə şikayət etmişdi. Ona vəd edilən teatrların ünvan siyahısında Ağdam teatrının da adı getmişdi. Moskvalı jurnalist savadlı adam idi, ərizəçinin dələduzluğunu bilirdi, lakin həm də nazirliyin ona bilavasitə şərait yaratdığı faktı da göz önündə idi. Biz axşam teatrın “Almas” tamaşasında da olduq, lakin qonağın rəyi elə də yüksək deyildi. Teatrın direktoru vahiməyə düşmüşdü. Xeyli söhbətdən sonra jurnalistin bizim teatr direktoru barədə rəyi bir qədər yumşaldı. Səhər tezdən direktor Bakıya getməli olduğunu bildirmək üçün qonaq evinə gəlmişdi. Mən moskvalı qadına bildirdim ki, yoxladığı adamı da nazirliyə çağırırlar. Direktoru qadın Böyük Pyotrın kino obrazını yaradan Nikolay Çerkasova bənzətdiyindən, dedi ki, maşında bizimlə, onu qəzetin

respublika üzrə müxbiri N.Məmmədov müşayiət edirdi, gedə bilər. Direktor artıq üstündən qara buludun çəkilməsinə görə çox sevinirdi. Nazirlikdə işləyəndə “İzvestiya” qəzetinin baş redaktoru L.N.Tolkunovun şəxsi göstərişi ilə qəzetin Estoniyadakı müxbiri ittifaq alıcılarına göndərilən meyvə-tərəvəz məhsulunun guya aşağı keyfiyyəti barədə şikayətini yoxlama nəticəsi əsasında felyeton yazmağa gəlmişdi. Biz xeyli söhbət etdik, arbitraj məhkəməsinin qərarlarının çoxu bizim xeyrimizə olduğundan, o, fikrini dəyişməyə məcbur oldu və rəhmətlik kolleqası Zaur Kadımbekovun müşayiəti ilə Lənkərana da getdi. Bazar günü olduğundan o, etika xatirinə hətta mənə evə zəng etməyi də lazım bilməmiş, öz kolleqasına deyibmiş ki, mən ona öz münasibətimi yazımda bildirəcəyəm. Məndən əvvəl o, Nazirlər Soveti sədrinin müavini Şəmil Rasizadə ilə görüşdə, söhbətləri düz gəlmədiyindən pərtlilik yaranıbmış. Rasizadə mənə zəng edib, onun yaxşı adam olmadığını deyib, ehtiyatlı olmağı məsləhət gördü. Əlavə etdi ki, mənimlə söhbətdə özünü pis apardı, sərt mübahisəyə girişdi. Görüşümüzdən sonra məndə isə bu adam elə bir mənfi təsir yaratmadı, əksinə, özünü çox ehtiramlı aparırdı.

Bir neçə vaxtdan sonra biz partiya Mərkəzi Komitəsinin işçiləri ilə Lənkərana uçurduq. Stüardessa qəzetləri gətirib, stol üstünə tökdü. Rasizadə təşviş qaydasında dedi ki, onun məqaləsinin “İzvestiya”nın iki səhifəsinin aşağı hissəsində dərc edilmişdir. O qorxurdu ki, onu biabır edə bilər. Lakin məqalədə bizim əleyhimizə heç nə yox idi, əksinə, nazirliyin işi təqdir qaydasında təsvir olunmuşdu. O, öz yazısında vicdanlı adam olduğunu göstərmişdi.

1990-cı ilin yanvar qırğınından sonra “Pravda” qəzetinin hərbi şöbəsinin redaktoru Doroxov və şöbənin jurnalisti Okulov Mərkəzi Komitədəki kabinetimdə mənimlə xeyli söhbət etdilər və mən xalqın Moskva rəhbərliyinin qəddarlığından yaranan narazılıqların əsaslı olduğunu göstərməyə çalışdım. Onlar dedilər ki, hökumət rəhbərliyi ilə görüşəndə dedilər ki, tezliklə kollektivlərlə iş aparıb, zavod və fabriklərin işini bərpa edəcəyik. Mən bildirdim ki, xalqın hiddətinin coşduğu bir vaxtda ona hansısa təsir göstərmək cəhdi tam əks effekt verə bilər və narazılıq daha radikal formalar ala bilər. Fevralın əvvəllərində “Pravda”nın bir səhifəsi həmin jurnalistlərin imzası ilə respublikadakı vəziyyətə həsr olunmuşdu. Müəlliflər bu həssas məsələdə obyektivliyə əməl edərək, Bakıya qoşun yeridilməsinə və qurbanların meydana gəlməsinə görə xalqın böyük etirazını gizlətmədən vermişdilər. Bizim söhbətimizin əsas müddəaları heç bir düzəlişə yol verilmədən həmin məqalədə öz əksini tapmışdı. Hətta mənim söhbətimdən bir iri abzası da sitat kimi vermişdilər. Bu yazı ilə mərkəzi partiya qəzeti əslində Mərkəzi Komitə

rəhbərliyininə qarşı Bakıda yaranmış yeni kəskin münasibəti ört-basdıra yol vermədən nəql etməyə cəsarət etmişdi.

Bir sözlə, mərkəzi Moskva qəzetlərinin mən dəfələrlə obyektiv münasibətinin şahidi olmuşdum. Həmin mətbuat orqanlarının Bakıdakı xüsusi müxbirləri Leonid Tairov, Zaur Kadımbekov və onun həyat yoldaşı, “Trud” qəzetinin müxbiri Tünzalə xanımın, Mərkəzi Televiziyanın respublika üzrə müxbiri Mais Məmmədovun ölkəmizə və xalqımıza bəslədikləri münasibət yalnız vətənpərvərlik nümunəsi hesab oluna bilərdi. Bu o demək deyildir ki, bizim respublika qəzetlərində elə jurnalistlər yox idi. “Kommunist”in müxbiri Əli İldırımoglu və digərləri böyük hörmətlə xatırlanırlar. Onlar bəzən hətta rəsmi mövqedən uzaq olan rəylərini də açıq şəkildə ifadə etməkdən çəkinmirdilər. Ona görə də xalq arasında yaxşı hörmət qazanmışdılar.

Yuqoslaviya isə bu bədbəxtlikləri parçalanma vaxtı yaşadı və qonşu guya mehriban xalqlar düşmənlərə çevrildilər.

Yarım əsrlik tarix bizi çox saydakı bədbəxtliklərə şahid olmağa sövq etdi. Keçən əsrin sonlarından başlayaraq ölkəmizə, xalqımıza ağır zərbə dəymişdi. Torpaqlarımızın bir hissəsi düşmən tapdağı altında idi. XXI əsr Azərbaycan xalqına qələbə bəxş etdi, düşmən əzildi, alçaldıldı. Ali Baş Komandanın əsl sərkərdə məharəti ilə idarə etdiyi ordumuz böyük zəfər çaldı, düşmən silahlı qüvvələri darmadağın edildi. Biz bununla fəxr edirik, lakin qələbəmizin keşiyində möhkəm dayanmalıyıq, çünki düşmənimiz islah olunmaq fikrindən hələ də uzaqdır.

SON

20.09.2021